

व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा, प्रक्रिया र प्रयोग

डा. केशव भुसाल

(उपप्राध्यापक)

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रि. वि. कीर्तिपुर

keshabbhusal.tu@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विभिन्न शाखाहरूमध्येको एउटा महत्त्वपूर्ण शाखा व्यतिरेकी विश्लेषणसँग सम्बन्धित रहेको छ। यस लेखमा व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा, आवश्यकता र प्रयोगबारे चर्चा गरिएको छ। वस्तुतः व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक चर्चा गर्नु, व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रक्रिया र प्रयोगको व्याख्या विवेचन गर्नु प्रस्तुत लेखका मुख्य उद्देश्यका रूपमा रहेका छन्। प्रस्तुत लेख तयारीका क्रममा गुणात्मक अध्ययन विधिको अवलम्बन गरिएको छ। यस क्रममा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ। यस लेखका लागि आवश्यक कुराहरू नेपाली, हिन्दी तथा अङ्ग्रेजी सैद्धान्तिक सामग्रीहरूको अध्ययनबाट प्राप्त गरिएको छ। त्यसरी प्राप्त तथ्यको प्रस्तुतिका लागि व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ। यस अध्ययनका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका बीचको तुलनात्मक अध्ययनमा आधारित सिद्धान्तका रूपमा रहेको, यससम्बन्धी अवधारणाको विकास सन् १९५० को दशकपछि भएको, यसमा आधारित भई गरिने अध्ययनमा सामग्रीको सङ्कलन, सामग्रीको सत्यापन, सामग्रीको व्याख्या विश्लेषण र निष्कर्षणजस्ता प्रक्रिया एवम् पद्धतिहरूको प्रयोग गरिनेलागतका निष्कर्षहरू निकालिएको छ। प्रस्तुत लेख व्यतिरेकी विश्लेषणका बारेमा जानकारी लिन चाहने शिक्षक, विद्यार्थी, जिज्ञासु एवम् सम्बन्धित सबैका लागि उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ।

मुख्य शब्दावली : व्यतिरेकी विश्लेषण, व्यतिरेकी विश्लेषणका प्रक्रिया, सिद्धान्त, पद्धति, अभ्यास।

Received : 28 Aug. 2018

Accepted : 1 Oct. 2018

पृष्ठभूमि

दुई वा सोभन्दा बढी भाषाहरूका बीचमा पाइने संरचनात्मक समानता र असमानताको अध्ययन विश्लेषण गर्ने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखालाई

व्यतिरेकी विश्लेषण भनिन्छ। व्यतिरेकी विश्लेषणमा एकभन्दा बढी भाषाहरूमा रहेका व्यवस्था, उपव्यवस्था एवम् विशेषताहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरिन्छ। व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा

भाषासिकाइको व्यवहारवादी सिद्धान्तसँग सम्बन्धित रहेको छ (गौतम, २०६१:८७)। यसमा भाषा भाषाका बीचको सहसम्बन्ध पहिल्याउने र समानताभन्दा असमानताको अध्ययनमा जोड दिइने हुँदा यसको प्रकृति तुलनात्मक, सहसम्बन्धात्मक तथा व्यतिरेकी किसिमको हुन्छ। व्यतिरेकी विश्लेषण एकाधिक भाषाको अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेकाले यसका माध्यमबाट भाषाका सार्वभौम विशेषताहरू पहिचान्न सकिन्छ। यो भाषा सिकाइको व्यवहारवादी सिद्धान्तसँग सम्बन्धित विषय हो, त्यसैले यसको सम्बन्ध शैक्षणिक प्रयोजनसँग रहेको छ। शैक्षणिक सन्दर्भमा प्रायः दुई वटा भाषाको तुलना गरिन्छ जसमध्ये एउटा भाषा विद्यार्थीको मातृभाषा (स्रोत भाषा) हुन्छ भने अर्को चाहिँ लक्ष्य भाषा (दोस्रो भाषा)। भाषा शिक्षणमा विद्यार्थीको मातृभाषा र पठनपाठनको भाषा एउटै हुँदा भाषा सिकाइ जेजति सहज र उपलब्धिमूलक हुन्छ भिन्न हुँदा त्यति सहज र उपलब्धिमूलक हुँदैन अर्थात् लक्ष्य भाषाको संरचना स्रोत भाषाको संरचनासँग मिल्दोजुल्दो भए सिकाइ सरल तरिकाले छिटो र नभए कठिन तरिकाले ढिलो हुने अवस्था देखापर्दछ। यसो हुनुका पछाडि प्रत्येक भाषाको संरचनात्मक स्वरूपले भाषासापेक्ष भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। व्यतिरेकी विश्लेषणमा मातृभाषा र लक्ष्य भाषाका बीचको संरचनात्मक समता र भिन्नताको सूक्ष्म अध्ययन गरिने भएकाले यसबाट भाषाविशेषका मिल्दा-अमिल्दा अभिलक्षणबारे जानकारी प्राप्त हुन्छ। भाषा शिक्षणका क्रममा स्रोत र लक्ष्य भाषाका बीच रहेका असमानताहरूलाई विशेष ध्यान दिई शिक्षण गर्दा सिकाइ शिक्षण बढी प्रभावकारी बन्न पुग्दछ। यसका लागि व्यतिरेकी विश्लेषण विशेषाधार बन्दछ। प्रस्तुत लेखमा व्यतिरेकी विश्लेषणसम्बद्ध यिनै विविध पक्षहरूको चर्चा परिचर्चा गरिएको छ।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत लेख गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित रहेको छ। यसका लागि आवश्यक सामग्रीहरूको

सङ्कलन पुस्तकालयीय विधिका माध्यमबाट गरिएको छ। यस क्रममा व्यतिरेकी विश्लेषणका बारेमा चर्चा गरिएका नेपाली, हिन्दी तथा अङ्ग्रेजी सैद्धान्तिक सामग्रीहरूको अध्ययन गरिएको छ र आवश्यक कुराहरूको ग्रहण गरिएको छ। प्रस्तुत लेखमा मूलतः द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरूको उपयोग गरिएको छ। साथै विज्ञहरूका राय एवम् सुभाषहरूलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ। यसमा प्राप्त तथ्यहरूलाई व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

व्यतिरेकी विश्लेषणको परिचय र परिभाषा

दुई वा सोभन्दा बढी भाषाको तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित रहेको छ। यसलाई व्यतिरेकी भाषाविज्ञान वा व्यतिरेकी अध्ययन पनि भनिएको पाइन्छ (अधिकारी, २०६५:१२७)। व्यतिरेकी विश्लेषणमा भाषाहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्दा विभिन्न भाषावैज्ञानिक तह (वर्णात्मक, रूपात्मक, वाक्यात्मक, शब्दभण्डारगत, शैलीगत आदि) लाई आधार बनाइन्छ। यस क्रममा भाषा भाषाका बीचको अन्तर्सम्बन्ध वा असम्बन्धको अध्ययन गरिन्छ। अन्तर्सम्बन्ध अध्ययन गर्दा व्यतिरेकी ध्वनि वा वर्णको विश्लेषण, रूपात्मक स्वरूपको विशेषता विश्लेषण, रूपको व्याकरणिक अर्थ विश्लेषण, पदक्रम विश्लेषण, रूपको संरचनात्मक विश्लेषण तथा शाब्दिक सम्बन्धको विश्लेषण गरिन्छ भने असम्बन्धको अध्ययन गर्दा रूपतात्त्विक प्रणालीको तुलनात्मक विश्लेषण, शाब्दिक अर्थको तुलनात्मक विश्लेषण, रूपान्तरणात्मक समानताको विश्लेषण तथा दोस्रो भाषा सिकाइको बाधा विश्लेषण गरिन्छ। भाषिक परिवार निर्धारणका लागि भाषाहरूका बीचको अन्तर्सम्बन्ध पत्ता लगाउनु र दोस्रो भाषाको आर्जनमा देखापर्ने व्यवधानको अध्ययन गर्नु व्यतिरेकी विश्लेषणका मूलभूत दुई उद्देश्य हुन् तथापि यो पहिलोमा भन्दा दोस्रो उद्देश्यमा बढी केन्द्रित देखापर्छ। यस अनुसार सिकाइका क्रममा यदि विद्यार्थीले एकै किसिमका गल्ती बारम्बार

दोहो-च्याउँछ भने त्यसमा मातृभाषाको प्रभाव मान्नुपर्दछ र त्यसको पहिचान गरी शिक्षण गर्नुपर्दछ। विद्यार्थीले पहिलो भाषाको नियम दोस्रो भाषामा प्रयोग गर्दा यस्तो स्थिति उत्पन्न हुन्छ। व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार भाषाको शिक्षणका लागि उपयोगी साबित भएको छ (लम्साल, मि.न.)। दोस्रो वा विदेशी भाषा सिकाइका क्रममा देखिने यस किसिमका समस्याहरूको समाधानार्थ व्यतिरेकी विश्लेषण निकै उपयोगी रहेको छ।

व्यतिरेकी विश्लेषणका आधारमा दोस्रो वा लक्ष्य भाषा सिकाइका समस्याको व्याख्या विवेचन एवम् पूर्वानुमान गर्न पनि सकिन्छ। यस अनुसार स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका बीच संरचनात्मक एकरूपता हुँदा स्रोत भाषामा सिकेका व्यवस्थाको स्थानान्तरण हुन्छ र सिकाइमा कठिनाई कम हुन्छ भने संरचनात्मक वैविध्य हुँदा सिकाइ समस्यामूलक बन्न पुग्दछ। यस्तो स्थितिलाई दृष्टिगत गरी सिकारुलाई दोस्रो भाषा सिकन, सिकाउन र उक्त भाषामा ज्ञान प्राप्त गर्न, गराउन सहज बनाउने अभिप्रायले सोही अनुरूपका पाठ्यसामग्री, पाठ्यक्रम, शिक्षण विधि आदि तय गरिएको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा पनि व्यतिरेकी विश्लेषणको उल्लेख्य भूमिका देखिन्छ।

दोस्रो भाषा सिकाइका समस्या समाधानार्थ विकसित यस सिद्धान्तको पृष्ठभूमिका रूपमा १९ औं शताब्दीको तुलनात्मक भाषावैज्ञानिक अध्ययन रहेको मानिन्छ। लामिछाने, (२०६६) का अनुसार व्यतिरेकी भाषाविज्ञान व्यतिरेकी विश्लेषणको पर्यायका रूपमा विकास भएको मानिन्छ। भाषाविज्ञानका सन्दर्भमा यस सम्बन्धी अवधारणालाई सर्वप्रथम होफ (सन् १९४१) ले र प्रायोगिक भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा दोस्रो विश्वयुद्धपछि अमेरिकी भाषावैज्ञानिक चार्ल्स सी. फ्राइज (सन् १९४५) ले प्रवेश गराएको पाइन्छ। फ्राइजले सिकारुको मातृभाषासँग समान तहमा तुलना गरी तयार पारिएका सामग्रीहरू भाषा

शिक्षणमा बढी प्रभावकारी हुन सक्छन् भन्ने अवधारणा राखेसँगै यसबारे अन्य विद्वान्हरूले चासो दिएको देखिन्छ। व्यतिरेकी विश्लेषणका क्षेत्रमा फ्राइजपछि बेन्डिख (सन् १९५३) र रबर्ट ल्याडो (सन् १९५७) को उल्लेख भूमिका रहेको छ। ल्याडोको लिङ्ग्विस्टिक्स अक्रोस कल्चर (Linguistics across culture) नामक पुस्तक यस सम्बन्धमा निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। सन् १९५० र ६० को दशकमा निकै प्रसिद्धि कमाएको यो सिद्धान्त सन् १९७० को दशकपछि भने क्रमशः हासोन्मुख एवम् शिथिल हुँदै गएको छ। भाषासिकाइका क्रममा मातृभाषाका अलावा अन्य प्रभावक तत्वहरू (वातावरण, अभिप्रेरणा, अनुभव, अभ्यास आदि) का कारण पनि कठिनाई पैदा हुने धारणा विकसित भएपछि यसको सैद्धान्तिक आधार कमजोर हुन पुगेको हो।

व्यतिरेकी विश्लेषणसँग सम्बन्धित केही परिभाषाहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- “व्यतिरेकी विश्लेषणले मातृभाषा र अन्य भाषामा विद्यमान भेदहरूको अध्ययन प्रस्तुत गर्दछ।” – रेड्डी
- “वर्तमानमा रहेका दुई वा अधिक भाषिक व्यवस्थाको तुलनालाई व्यतिरेकी भाषाविज्ञान भनेर चिनिन्छ। – बर्मा र अन्य
- “दुई वा बढी भाषाहरूको भाषिक व्यवस्थाको व्यवस्थित तुलना व्यतिरेकी विश्लेषण हो जसलाई व्यतिरेकी भाषाविज्ञान पनि भनिन्छ।” – द इन्साइक्लोपेडिया अफ ल्याङ्ग्वेज एन्ड लिङ्ग्विस्टिक्स
- “व्यतिरेकी अध्ययनमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाका बीच विभिन्न स्तरमा पाइने समानता र विषमतालाई पत्ता लगाइन्छ।” – रवीन्द्रनाथ श्रीवास्तव
- “व्यतिरेकी विश्लेषणले दुई वा सोभन्दा बढी भाषाहरूका बीच संरचनात्मक एकरूपता तथा भिन्नताहरूको वर्णन गर्दछ।” –

इन्साइक्लोपेडिक डिक्शनरी अफ अप्लाइड
लिङ्ग्विस्टिक्स

- “दुई भाषाहरूको भाषिक व्यवस्थाको तुलना
व्यतिरेकी भाषाविज्ञान हो।” -
लडम्यान डिक्शनरी अफ अप्लाइड
लिङ्ग्विस्टिक्स

उल्लिखित परिभाषाहरूका आधारमा पनि व्यतिरेकी
विश्लेषणलाई दुई वा सोभन्दा बढी भाषाहरूका बीच
संरचनात्मक एकरूपता र पार्थक्यको अध्ययन गर्ने
सिद्धान्तका रूपमा अर्थात्न सकिन्छ।

व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रक्रिया

व्यतिरेकी विश्लेषण भाषाहरूमा पाइने समानता र
असमानताको अन्वेषणसँग सम्बन्धित विषय हो।
यसमा एकाधिक भाषाको अध्ययन विश्लेषण एवम्
तुलना गरिन्छ। यस क्रममा सम्बन्धित भाषाका
संरचनात्मक पक्षको समता र विषमताको अध्ययन
गर्ने काम हुन्छ। गौतम (२०६१) का अनुसार
व्यतिरेकी विश्लेषणमा सामग्री सङ्कलन, विश्लेषण
र निष्कर्षजस्ता प्रक्रियाको अवलम्बन गर्न सकिन्छ।
समग्रतः यसका लागि निम्नानुसारको प्रक्रिया
अवलम्बन गर्नु युक्तियुक्त हुन्छ :

(क) सामग्री सङ्कलन

व्यतिरेकी विश्लेषण प्रक्रियाको पहिलो चरण
सामग्री सङ्कलन हो। यसका लागि अध्येताले
सर्वप्रथम भाषाका वर्णात्मक, रूपात्मक,
वाक्यात्मक, शब्दभण्डारगत वा शैलीगत कुन तहको
व्यतिरेकी अध्ययन गर्ने हो सोही अनुसार स्रोत र
लक्ष्य भाषाका समान स्तरका सामग्रीको सङ्कलन
गर्नुपर्दछ। भाषाको मौखिक र लिखित स्रोत तथा
अध्येता स्वयम्को अन्तर्दृष्टि उपयोग गरी
आवश्यकता अनुसार सामग्री सङ्कलन गर्न
सकिन्छ। मौखिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा
आवश्यकतानुसार सूचकको छनोट, प्रश्नावली
निर्माण, छलफल, अन्तर्वार्ता तथा लिखित स्रोतबाट

सामग्री सङ्कलन गर्दा उपयुक्त लेख्य सामग्रीको
छनोट गर्नुपर्दछ।

(ख) सामग्रीको सत्यापन

सङ्कलित सामग्रीको सत्यता प्रमाणित गर्ने
कार्यलाई सामग्रीको सत्यापन भनिन्छ। यस अन्तर्गत
अध्येता वा विश्लेषकले सङ्कलन गरेका
सामग्रीहरूलाई सत्यापन गर्ने कार्य हुन्छ। अध्येताले
सङ्कलन गरेका सामग्रीहरू सही र प्रामाणिक
होउन् भन्नका लागि सम्बन्धित भाषाका ज्ञाता,
विद्वान तथा विशेषज्ञहरूबाट रुजु गराउनु आवश्यक
हुन्छ।

(ग) सामग्रीको व्याख्या र वर्गीकरण

यस अन्तर्गत सत्यापन गरिएका सामग्रीहरूको
अध्ययन गरी बोध गर्ने, असमानता पहिचान गर्ने,
व्याख्या गर्ने र विभिन्न तहमा वर्गीकरण गर्ने काम
गरिन्छ। यसबाट सम्बन्धित भाषामा रहेका
व्यतिरेकहरूलाई विवेचन गर्न सघाउ पुग्दछ।
व्याख्या विवेचनका लागि भाषाविज्ञानका
संरचनावादी, रूपात्मक, व्यवस्थापरक,
रूपान्तरणवादी लगायतका सिद्धान्तहरूमध्ये कुनै
एक वा बढीको उपयोग गर्न सकिन्छ।

(घ) तुलनात्मक विश्लेषण

व्यतिरेकी विश्लेषणको यस चरणमा विभिन्न तहमा
वर्गीकरण गरिएका भाषिक सामग्रीहरूलाई
तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गर्ने काम हुन्छ। यस
क्रममा स्रोत र लक्ष्य भाषामा रहेका समानता र
असमानताको तुलना गर्दै व्यवस्थित रूपमा
व्याख्या-विश्लेषण गरिन्छ। यसबाट प्राप्त
समानताले दुई भाषाका बीच संयोजन र
असमानताले वियोजन गर्ने कार्य गर्दछ। यसमा
भाषाहरूका बीचमा पाइने भिन्नता, त्यसको कारण,
स्वरूप वा प्रकृतिको अध्ययनमा विशेष जोड
दिइन्छ।

(ड) निष्कर्षण

यो व्यतिरेकी विश्लेषण प्रक्रियाको अन्तिम चरण हो। यस चरणमा तुलनात्मक विश्लेषणबाट प्राप्त तथ्यलाई आधार बनाएर निष्कर्ष प्रस्तुत गरिन्छ। यस क्रममा स्रोत र लक्ष्य भाषाका बीचको समानता, असमानता, असमानताका आधारमा व्यतिरेकी नियमको निर्धारण, सम्भावित त्रुटिको पहिचान एवम् पूर्वानुमान लगायतका कुराहरू निचोडका रूपमा आउँछन्।

व्यतिरेकी विश्लेषणका पद्धति

व्यतिरेकी विश्लेषण दुई ढङ्गले हुन सक्छ : (क) समतलीय (ख) ऊर्ध्वतलीय (अधिकारी, २०६५:१३२)। व्यतिरेकी विश्लेषणका सन्दर्भमा निम्नानुसारका पद्धतिहरूको प्रयोग गरिन्छ :

(क) समतलीय पद्धति

भाषा १ र भाषा २ वा स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका भाषिक तत्त्वहरू (वर्ण, रूप, वाक्य, शैली आदि) को तुलनात्मक अध्ययन गरी व्यतिरेकी विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई समतलीय पद्धति भनिन्छ। यस पद्धतिमा प्रायः दुई वटा भाषाको मात्र अध्ययन गरिने भएकोले यसको क्षेत्र अत्यन्त सीमित रहेको देखिन्छ। भाषा सिकाइ शिक्षणका दृष्टिले भने यस प्रकृतिको व्यतिरेकी अध्ययनलाई निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ।

(ख) उर्ध्वतलीय पद्धति

दुईभन्दा बढी भाषाहरूका भाषिक तत्त्वहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी व्यतिरेकी विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई उर्ध्वतलीय पद्धति भनिन्छ। यस पद्धतिबाट समभाषिक वा विषमभाषिक परिवारका विभिन्न भाषाहरूको प्रकारात्मक अध्ययन सम्भव हुन्छ। समतलीय पद्धतिका तुलनामा अलि सैद्धान्तिक प्रकृतिको मानिने यस पद्धतिका आधारमा भाषाका सार्वभौम विशेषताको खोजी गर्न सकिन्छ।

व्यतिरेकी विश्लेषणको अभ्यासात्मक प्रयोग

व्यतिरेकी विश्लेषणमा आधारमा दुई वा सोभन्दा बढी भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गरी तिनमा पाइने समानता-असमानता पहिचान्न सकिन्छ। यस्तो अध्ययन अभ्यासात्मक पद्धतिबाट गर्दा अभि बढी प्रभावकारी हुन जान्छ। लामिछाने (२०६६) का अनुसार कुनै दुई भाषाका बीचमा केकस्ता समानता र भिन्नताहरू छन् तिनको अध्ययनका लागि विद्यार्थीलाई अध्यासमा अग्रसार बनाउनुपर्दछ। वस्तुतः अभ्यासात्मक कार्य स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाको किटान भएपछि मात्र गर्नु गराउनु उपयुक्त हुन्छ। यसो गर्दा भाषाका समग्र पक्षमा भन्दा कुनै एक वा दुई पक्षमा केन्द्रित रहनुलाई राम्रो मानिन्छ। यस सिलसिलामा विद्यार्थीहरूलाई भाषाका वर्णात्मक, रूपिमिक, वाक्यात्मक, शब्दभण्डारगत, शैलीगत वा अन्य तहमध्ये कुनैमा अभ्यास गराउन सकिन्छ। अभ्यासका चरणमा व्यतिरेकी विश्लेषणका समग्र प्रक्रियाहरूको अवलम्बन गर्नु श्रेयस्कर हुन्छ।

यहाँ थारू भाषा र नेपाली भाषाका बीच व्याकरणिक कोटि (नामको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर मात्र) का आधारमा संरचनात्मक भाषाविज्ञानको मान्यता अनुरूप व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ। यसबाट थारू मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको सिकाइ र प्रयोगमा कहाँकहाँ कठिनाइ महसुस गर्छन् वा गल्ती गर्छन् भन्नेबारे जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ।

लिङ्ग

नेपाली भाषा		थारू भाषा	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बुवा	म्हामा	बाबा	डाई
छोरो	छोरी	छावा	छाई
पाठो	पाठी	पठवा	पठिया
बाघ	बघिनी	बघवा	बघिनिया

तथोक्त उदाहरण अनुसार नेपाली भाषामा पुलिङ्गी नामलाई स्त्रीलिङ्गी नाममा परिवर्तन गर्दा भिन्नै शब्दका अतिरिक्त 'ई', 'एनी', 'इनी', 'नी' जस्ता प्रत्ययको योग गरिन्छ भने थारू भाषामा भिन्नै शब्दका अतिरिक्त 'इ', 'इया' जस्ता प्रत्ययको योग गरिन्छ। यसबाट थारू भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको सिकाइमा पुलिङ्गी नामलाई स्त्रीलिङ्गी बनाउँदा कठिनाइ महसुस गर्ने वा गल्ती गर्ने सम्भावना रहन्छ भनी पूर्वानुमान गर्न सकिन्छ।

वचन

नेपाली भाषा		थारू भाषा	
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
छोरो	छोरा/छोराहरू	छावा	छावान्
छोरी	छोरीहरू	छाई	छाईन्के
साथी	साथीहरू	सडरिवा	सडरिवान्

यस अनुसार नेपाली भाषामा एकवचन नामलाई बहुवचन बनाउँदा "'आ' र 'हरू' प्रत्ययको योग गरिन्छ भने थारू भाषामा 'न्के' वा 'न्' प्रत्ययको योग गरिन्छ। यसबाट थारू भाषी विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषाको सिकाइमा एकवचन नामलाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा समस्या आइपर्ने देखिन्छ।

पुरुष

नेपाली भाषा			थारू भाषा		
प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष	प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष
म,	तैं,	यो,	मै,	टै, टु	यी,
हामी	तिमी,	यिनी,	हमरे		ऊ
	तपाईं,	ऊ,			
	हजुर	उनी,			
	यहाँ	त्यो,			
		तिनी			

उपर्युक्त उदाहरण अनुसार थारू भाषाको द्वितीय पुरुषमा टै (तैं) र टु (तिमी) को मात्र प्रयोग हुने भएकाले नेपालीका तैं, तिमी, तपाईं, हजुर, यहाँ जस्ता भिन्न-भिन्न द्वितीय पुरुषका लागि कुनै एउटा पुरुषको प्रयोग गर्ने स्थिति देखिन सक्छ भने तृतीय पुरुष यो, यिनीहरू प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा यिनी/यिनीहरू र उनी, उनीहरू, उहाँ, उहाँहरूका ठाउँमा ऊ/उनीहरू प्रयोग गर्ने सम्भावना रहन्छ।

आदर

आदरार्थी	नेपाली भाषा	थारू भाषा
आदररहित	तैं घर जान्छन्।	टै घरे जाइबे।
मध्यम आदर	तिमी घर जान्छौ।	टुँ घर जाइबो।
उच्च आदर	तपाईं घर जानुहुन्छ।	---
उच्चतर आदर	यहाँ/हजुर घर जानुहुन्छ।	---

यसअनुसार थारूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको सिकाइमा उच्च र उच्चतर आदर प्रयोगमा कठिनाइ महसुस गर्ने तथा तत् क्षेत्रमा गल्ती गर्ने (तिमी घर जानुहुन्छ, तपाईं घर जान्छौं आदि) सम्भावना देखिन्छ।

यसका अलावा थारू भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको विभक्ति प्रयोग (गुरुले आज्ञा भयो, उसबाट मलाई पिट्यो आदि), अकरण प्रयोग (तिमी घुम्न नजान्थ्यौ, हामीले काम नैगरे आदि) तथा काल र पक्षको प्रयोग (उनले भात खायो, तैं भात खाइरहेका थिइस आदि) मा पनि त्रुटि गर्ने सम्भावना रहन्छ। भाव र वाच्यका सन्दर्भमा प्रायः दुबै भाषाका विशेषता मिल्ने हुँदा यिनको सिकाइ र प्रयोगमा कठिनाइ र त्रुटि गर्ने सम्भावना भने अत्यन्त कम रहन्छ।

यसप्रकार भाषा शिक्षणका क्रममा शिक्षकले थारू भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको सिकाइमा कठिनाइ महसुस गर्ने वा गल्ती गर्ने उपर्युक्त वा अन्य क्षेत्रका बारेमा जानकारी प्राप्त गरी शिक्षण गर्दा सिकाइ उपलब्धि अपेक्षाकृत बढेर जाने हुन्छ। साथै अन्यभाषी विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषा सिकाउँदा पनि स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका बीच रहेका अमिल्दा अभिलक्षणहरूमा ध्यान दिएर सिकाइ शिक्षण कार्यकलाप सञ्चालन गर्नुपर्दछ जसबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्न मद्दत पुग्दछ।

निष्कर्ष

समग्रतः व्यतिरेकी विश्लेषण प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखाका रूपमा रहेको पाइन्छ। यसको विकास सन् १९५० को दशकपछि भएको देखिन्छ। यसले निश्चित सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाका बीचको तुलनात्मक अध्ययनलाई दर्साउँदछ। यसमा कुनै पनि भाषाहरूका बीचको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गर्दा सामग्रीको सङ्कलन, सामग्रीको सत्यापन, सामग्रीको व्याख्या, सामग्रीको विश्लेषण र निष्कर्षणजस्ता प्रक्रियाहरूको उपयोग गर्ने गरिन्छ। यस सिद्धान्तमा समतलीय र उर्ध्वतलीय गरी दुई वटा पद्धतिको समेत प्रयोग गरिन्छ। यीमध्ये समतलीय पद्धतिमा कुनै दुई भाषा वा स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका बीचको असमानताको अध्ययन गरिन्छ भने उर्ध्वतलीय पद्धतिमा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका विभिन्न पक्षको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ। भाषाहरूका बीचको समानता र भिन्नताको तुलनात्मक अध्ययनबाट भाषिक सम्बन्ध, इतिहास, समानता, भिन्नताबारे जानकारी प्राप्त हुनुका साथै सिकाइ सहजीकरण एवम् सिकाइ समस्या समाधानका लागि पनि यथेष्ट मद्दत पुग्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार।
- गौतम, रामप्रसाद (२०६१), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौं: दीक्षान्त पुस्तक भण्डार।
- तिवारी, भोलानाथ (सन् १९८५), *आधुनिक भाषाविज्ञान*, दिल्ली: लिपि प्रकाशन।
- द्विवेदी, कपिलदेव (सन् २००६), *भाषाविज्ञान एवम् भाषाशास्त्र*, वाराणसी: विश्वविद्यालय प्रकाशन।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (मि. न.) प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं: भुँडीपुराण प्रकाशन।
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६६), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- लियोन्स, जोन (सन् २००३), *ल्याङ्ग्वेज एन्ड लिङ्ग्विस्टिक्स एन इन्ट्रोडक्सन*, लण्डन: क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस।
- लेविन्सन, सी. स्टेफन (सन् २०१०), *प्रग्माटिक्स* लण्डन: क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस।
- शर्मा, उमानाथ र अन्य (सन् २०११), *अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स*, काठमाडौं: सनलाईट पब्लिकेसन।
- श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ (सन् २०००), *अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान : सिद्धान्त एवम् प्रयोग*, दिल्ली: राधाकृष्ण प्रकाशन।